

ARHITEKTURA MODERNOG GRAĐANSKOG ZAGREBA

ALEKSANDER LASLO

Današnji grad prepun je jučerašnjih gradova, nabijen njihovom nevidljivošću. Riječima je dano da te nevidljive gradove spremaju među retke i korice i zatim ih vraćaju u opticaj.

Željka Čorak, Grad kao marionetsko kazalište (1990.)

Povijest arhitekture, mišljene i građene u zagrebačkoj sredini, od mijene stoljeća pa do civilizacijske rupture učinjene drugim svjetskim ratom, iskazuje se kao koherentan razvojni ciklus, sazdan od utjecaja i njihove asimilacije, ali svjesno oslonjen na ideju o suverenom sudjelovanju u kozmopolitskoj distribuciji moderne arhitekturne prospekcije. Svoj klimaks takvo opredjeljenje dostiže početkom tridesetih godina kada Zagreb postaje značajnim fertilnim laboratorijem arhitekture internacionalnog stila. Iako se ta arhitektura pokazuje kao zbir raznorodnih, pa čak i međusobno divergentnih prosedeja, ipak je njena temeljna odrednica estetika svrsishodnosti: provjera programskih formalnih i ideoloških pravila kriterijima efikasnosti, trajnosti, ekonomičnosti i gradbenosti. Riječ je ovdje ne samo o sinkronizmu zagrebačke situacije s množinom europskih zbivanja, nego i o težnjama da se avangardistički stilski obrasci, preispitani kroz pojedinačne konkretne arhitektonske probleme, posvoje kao vlastiti prostorni red. Radi se napose o eminentno integrativnim procesima kojih je konačni cilj poopćeni prostorno-arhitektonski izraz s univerzalnim kapacitetom identifikacije. Na razmeđu subkontinentalnih prostora i na vjetrometini geopolitičkih aspiracija, ova je graditeljska strategija očita potvrda snažnog unutarnjeg mehanizma, zaštitnog nagona za očuvanjem ukupnog identiteta, kako od atomizacije tako i od lokalno-regionalne samodostatnosti. Stoga i paradoks, da apogeju prinudnog političkog izmještanja Zagreba iz okrilja Srednje Europe, u vremenu između dva svjetska rata, korespondira perigej herojskog modernog europskog arhitekturnog horizonta, postaje transparentnim.

Premda je moderni horizont nazočan u ovom geografskom prostoru od prvih trenutaka nastajanja građanske društvene zajednice, dakle od sredine prošlog stoljeća, odnosno s postčetrdesetosmaškim mladopoduzetničkim gründerzeitskim buđenjem, ovdašnji doista samosvjestan nastup na internacionalnoj sceni zbiva se 1897., kada Viktor Kovačić, otac moderne hrvatske arhitekture, tada student prvog tečaja Wagnerove specijalke na bečkoj Akademiji lijepih umjetnosti, odnosi premiju na konkurenciji za stipendiju mađarske državne fundacije. Godinu dana kasnije, komentirajući godišnju izložbu polaznika Wagnerove škole, uz Plečnikov završni projekt premiran "Rimskom nagradom", te uz radove Jana Kotere, Huberta Gessnera, Rodericha Swobode..., Kovačićev projektantski potencijal apostrofira u bečkoj "Neue Freie Presse" rigorozni arhitekturni kritik Adolf Loos. Ukoliko se želi vremenski determinirati korijene zagrebačkog modernizma, tada ovaj događaj iz 1898. ipak valja smatrati prijelomnom točkom, u kojoj se, na sutoku wagnerijanskog protofunkcionalizma i loosovskog racionalističkog prosvjetiteljstva artikulira ishodište zagrebačke moderne arhitekture.

Zagrebačka je sredina u međuvremenu apsolvirala preduvjete nužne za afirmaciju arhitekture modernizma. Apoteoza utemeljiteljskog intelektualizma pozbiljena je donjogradskim metropolitanskim perivojima: dvama regulatornim osnovama, 1865. i 1887., zacrtan je plan moderne urbane ekspanzije povijesnog Zagreba. Taj plan teritorijalne preobrazbe osnovao je na racionalističkoj *iron-grid* matrici unikatni parkovni prsten kojim je nova urbana supstancija strukturirana na stambenu masu i urbane monumente - hramove nacionalne kulture i kojim je uspostavljen model neograničena rasta, gdje grad, sa središtem okruženim gradskim distriktima, postaje sam svoj okoliš.

Novе inženjerske tehnologije preuzete su gradnjama metalnih struktura trgovačke arkade "Oktogon" u novogradnji Prve hrvatske štedionice (Josip Vancaš, 1897.-99.) te Umjetničkog paviljona (Korb & Giergl, 1896.

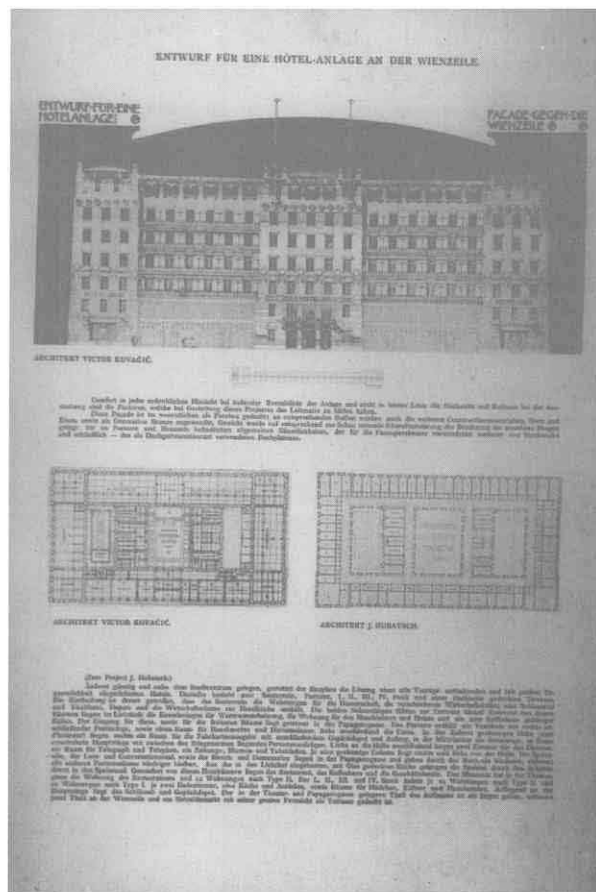
na Milenijskoj izložbi u Budimpešti, te Fellner & Helmer i Hönigsberg & Deutsch 1897. na skeletu iznova montiranom u Zagrebu). Djelokrug prve generacije naših arhitekata ureden je uspostavljanjem strukovne asocijacije Hrvatskog društva inžinira i arhitekta 1878., a prvi broj strukovne revije "Vijesti HDIA" izlazi 1880. Od 1882. na Obrtnoj se školi u Zagrebu izvodi niža, a od 1892. na Graditeljskoj školi srednja stručna izobrazba.

Kulturološka transformacija sredine dovršena je secesijom "Hrvatskog salona" 1898. gdje je slikarski krug, okupljen oko Vlahe Bukovca i podržan književnim modernistima hermann-bahrovske orijentacije, konačno demontirao institucionalnu konzervativnu umjetničku praksu i instalirao pleinarističko luminističko slikarstvo, koje je i na međunarodnoj sceni već bilo dobilo laskave kritike, pa i specifično ime "Zagrebačka šarena škola".

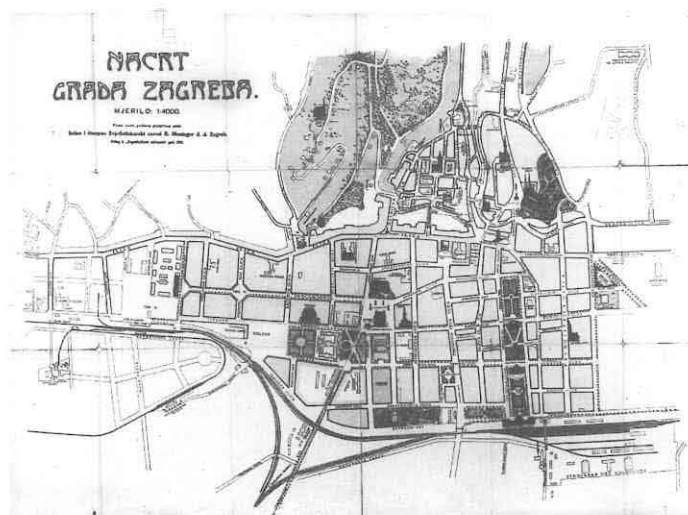
Ciklus modernizma tako je mogao biti pokrenut, to više što na ekskluzivno slikarskoj manifestaciji Hrvatskog salona sudjeluje i arhitekt Kovačić - premda u ulozi dizajnera: izlažući okvir za jedno Bukovčevo platno. Salon prati i novopokrenuta artistska revija "Život" kojoj moderno grafičko oblikovanje, cover i impaginaciju daje upravo Kovačić. Ujedno, u prvom svesku revije početkom 1900., Kovačić objavljuje manifest "Moderna arhitektura", koncipiran na teorijskim postavkama Wagnerove "Moderne Architektur", proklamirajući nova, funkcionalistička načela:

"Arhitekti su moguće bili posljednji, koji su spoznali da je svaki stil produkt svog vremena, da se moderni život ne može kretati među antiknim građevinama. (...) Moderna arhitektura zahtijeva logičnost i praktičnost. Logično da građevina bude prama materijalu i konstrukciji komponirana - a praktično, da zaista odgovara potrebama, radi kojih je građena, i milieu-u."

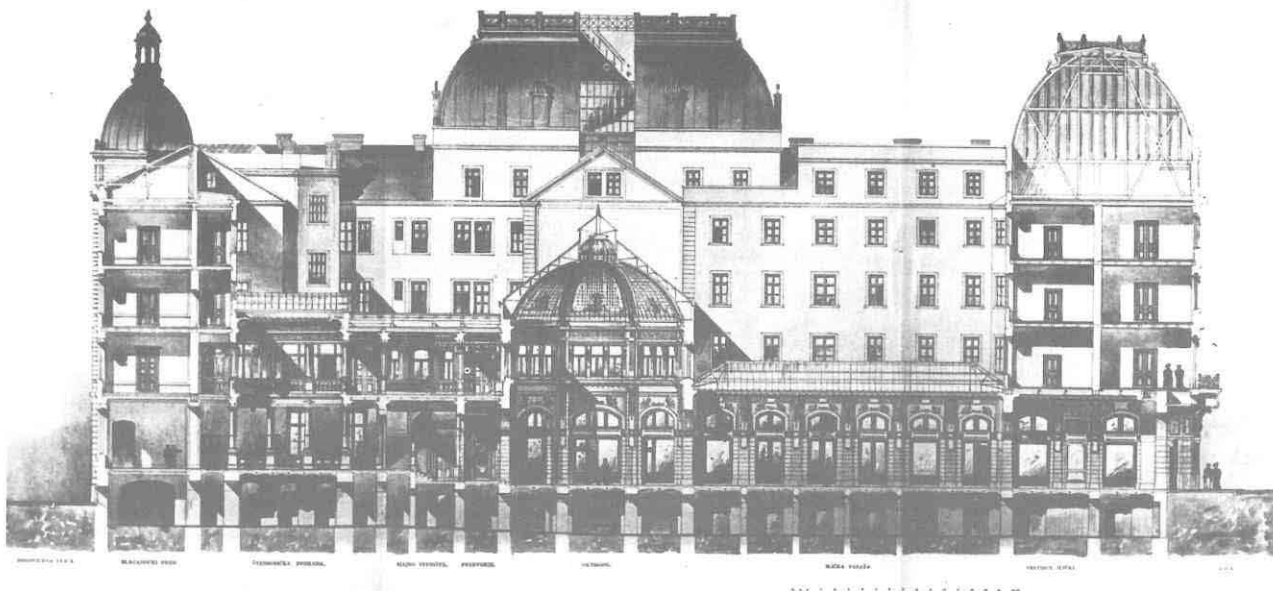
Iako ne stvara neku arhitektonsku školu u formalnom smislu, te mu je utjecaj zapravo latentan, Kovačić ipak uspjeva, homerskim čišćenjem, uspostaviti autoritet arhitekta pojedinca i njegovo suvereno pravo na modernistički eksperiment. Kovačićeva je zasluga osnutak Kluba hrvatskih arhitekata 1905. - elitne autonomne strukovne asocijacije kojoj su ciljevi unapređenje arhitekture javnim djelovanjem i aktivna zaštita graditeljske baštine. Njegova je osobna zasluga obosmjerna internacionalizacija zagrebačke arhitekture: upornim inzistiranjem da se za svaki znatniji domaći zadatak raspisuju javni natječaji, ali i da se za prosudbu izuzetno osjetljivih pitanja u ocjenjivačke sudove uključe uvaženi europski specijalisti (što se kao dobar običaj održalo i u međuratnom razdoblju). Prilikom natječaja

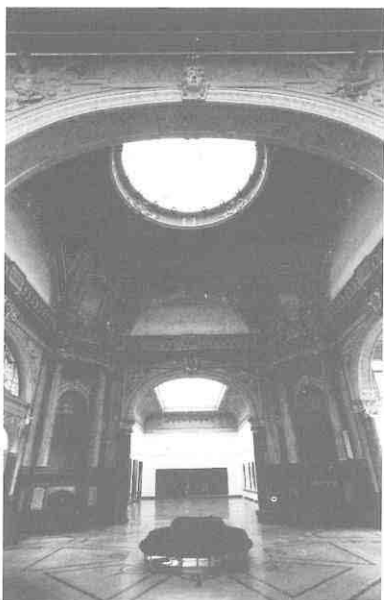
Viktor Kovačić: Projekt hotela Wienzeile u Beču, 1896.-
Studentski rad na Wagnerovoj specijalki bečke Akademije lijepih umjetnosti

R. Mosinger (ed.): Nacrt grada Zagreba, 1911.
Plan grada s ucrtanim urbanim spomenicima

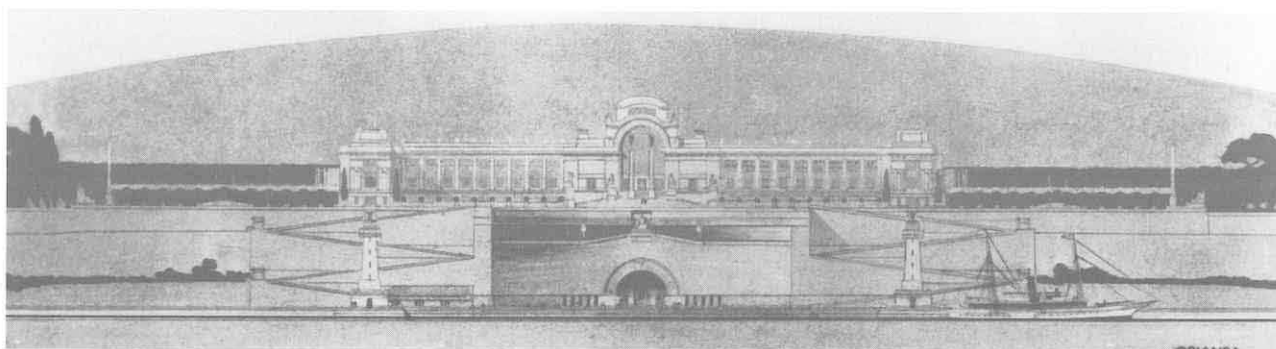
Josip Vancaš: Zgrada Prve hrvatske štedionice u Ilici, 1897.-99.
Presjek kroz bankovnu poslovnicu, "Oktogon" i sjeverni krak trgovačke arkade.

Floris Korb i Kalman Giergl (izvorna gradnja na Milenijskoj izložbi u Budimpešti), Ferdinand Fellner i Herman Helmer, te Leo Hönlgsberg i Julio Deutch (prilagodba projekta za ponovnu montažu u Zagrebu): Umjetnički paviljon na Tomislavovu trgu, 1896.-97. Izgled unutrašnjosti, fotografija: Damir Fabijanić

za uređenje zagrebačkog kaptolskog prostora 1908. kao glavni "juror" pozvan je Cornelius Gurlitt, jedan od vodećih suvremenih europskih urbanista, a prilikom natječaja za zagrebačku Sveučilišnu biblioteku 1910. profesor bečke tehničke univerze Karl Mayreder. Uspješnim sudjelovanjem na brojnim natjecajima Kovačić daje poticaj generacijskim istomišljenicima, pa tako Aladar Baranyai odnosi nagradu u sedmogradskom/transilvanskom Sibirju/Sibiu, a Alois Bastl u Pragu i Beogradu.

Karakter Kovačićeva modernizma čitljiv je već na diplomskom projektu iz 1899., carskoj rezidenciji na Krimu - Orianda. Njegova teza počiva na racionalističkoj interpretaciji teme poznate iz povijesti arhitekture: na kritičkoj prosudbi protuprojektom na egzaltirani istoimeni klasicistički projekt Karla Friedricha Schinkela.

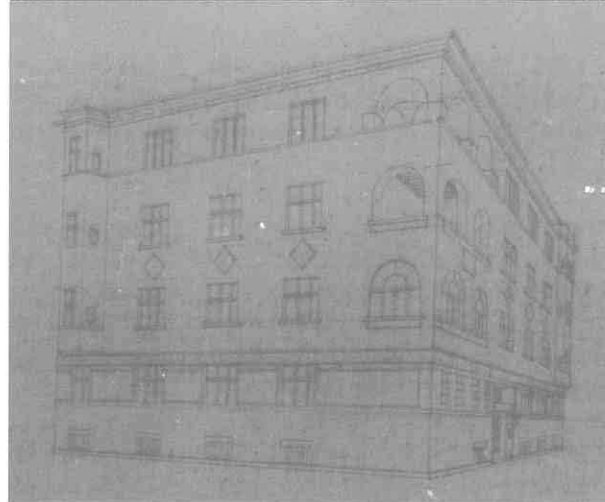
Viktor Kovačić: Projekt ljetne carske rezidencije Orianda na Krimu, 1899. Završni rad na Wagnerovoj specijalki bečke Akademije lijepih umjetnosti. Glavno pročelje

Signifikantan je napose i naizgled minoran detalj ovog projekta - prikaz modernog dugolinijskog parobroda na privezu uz rezidencijalni sklop - kao nagovještaj transoceanskih kozmopolitskih (loosovski "verwestlichend") stremljenja. Vrlo rano inficiran Loosovim idejama, Kovačić je u bliskom kontaktu s Loosom praktično od vremena studija u Beču, o čemu možda najbolje svjedoče njegove (inače gotovo nepoznate) portretne fotografije Loosa, snimljene ljeti 1905. - njegov se modernizam iscrpljuje u trajnom pročišćavanju kako prostorne organizacije pojedinog arhitektonskog zadatka, tako i oblikovne discipline bezornamentalne forme. Njegove stambene zgrade (kuće dvojci, Oršić i Divković, 1906., kuća Lustig 1910.) pregnantni su primjeri ovakvog purizma, s oblikovnim govorom koji anticipira standardna rješenja prve polovice dvadesetih godina. I njegovo kapitalno ostvarenje iz predratne faze, crkva Sv. Blaža (1910.-13.), koncipirano je u istom reduktivističkom duhu, jer "glavni ures crkve treba da je dojam jednostavnog soliditeta". No Sv. Blaž je i primjer izvanserijske konstruktorske inovacije, sa svojom kupolom 19-metarskog raspona, koja je jedna od prvih uopće izvedenih armiranobetonskih ljuski.

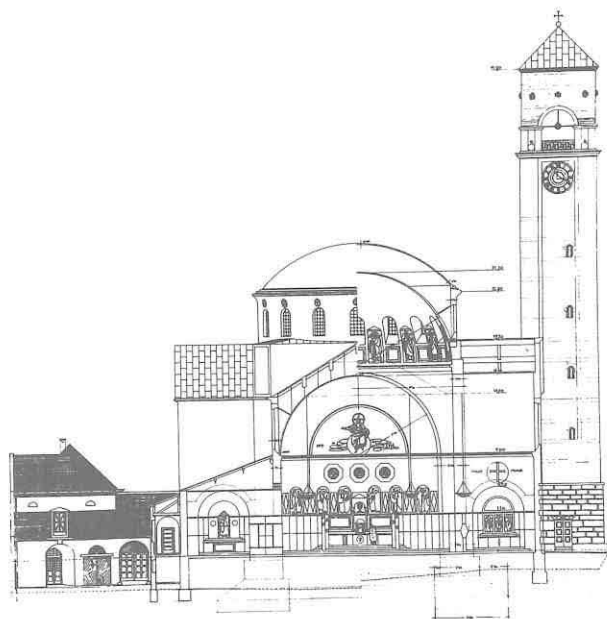
Kovačićeva je zasluga konačno i to što je hrvatsko arhitekturno "posvećeno proljeće", podržavajući individualizam i elitizam, provelo seriju progresističkih funkcionalno-formalnih eksperimenata, zabacujući pritom i samu pomisao da se okuša u iznalaženju neke

Viktor Kovačić: kuće-dvojci Oršić i Divković u Masarykovoju ulici, 1906.-07. Današnji izgled kuće Divković, fotografija: Aleksander Laslo

Viktor Kovačić: Kuća Lustig u Kumičićevoj ulici, 1910.-11. Perspektivna studija

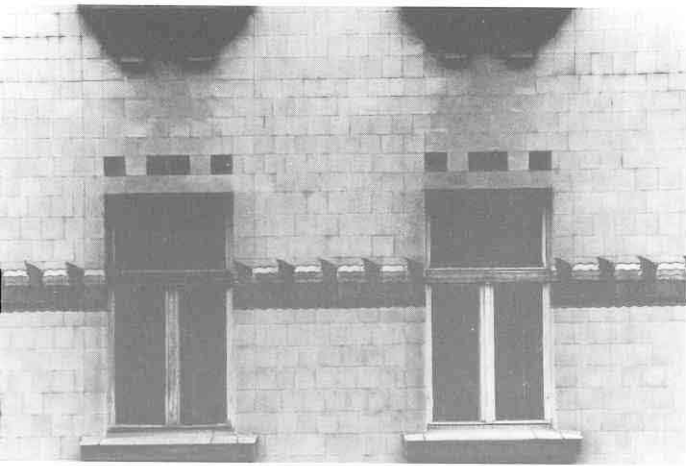

Viktor Kovačić: Crkva Sv. Blaža na Prilazu, 1910.-13. Presjek

Lav Kalda: Kuća Pavelić u Masarykovoju ulici, 1909. Detalj fasade, fotografija: Damir Fabijanić

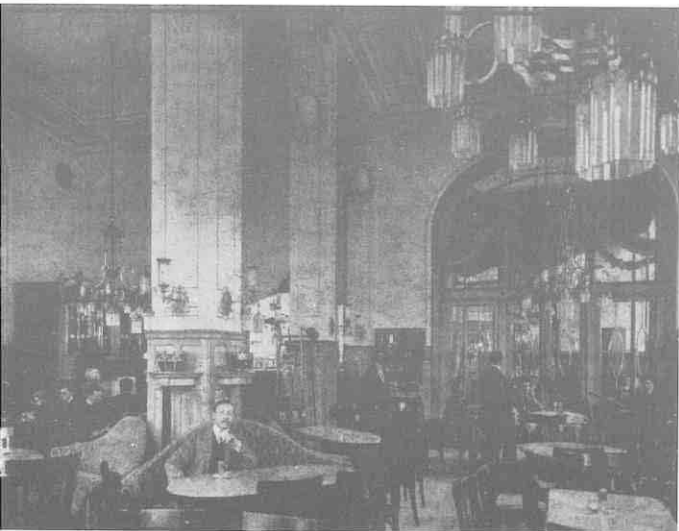

Vjekoslav Bastl: Kuća Kallina u Gundulićevoj ulici, 1903.-04.
Detalj fasade, fotografija: Damir Fabjanić

Vjekoslav Bastl: Kuća Goršak u Ilici, 1906.
Detalj fasade, fotografija: Damir Fabjanić

Otto Goldscheider: Kavana Corso u Ilici, 1907. Prvobitni izgled

nove, "autohtone", folklorom inspirirane ornamentike - što je inače opće mjesto u suvremenoj praksi (secesijski odnosno *art nouveau* modernizmi u mađarskoj, slovačkoj pa i katalanskoj arhitekturi). Zagrebačka, što doista znači i hrvatska arhitekturna moderna kretala se primarno prema definiciji apstraktnog formalnog jezika. Uz Kovačića, reduktivističkim se oblikovanjem služio i Lav Kalda (kuća Pavelić, 1909.), čak Ohmannove specijalke na bečkoj Akademiji. Drugi zagrebački Wagnerov đak Alois Vjekoslav Bastl, u težnji da dokine tradicionalnu pojavnost kuće, uspješno je eksperimentirao dekompozicijskim postupcima. Njegov studentski projekt vile s krovnim vrtom/terasom (1900.) izvjesno je potaknuo *jardin-toît* rješenja internacionalnog stila dvadesetih, a njegove zagrebačke realizacije pokazuju značajne pomake u smjeru dematerijalizacije fasadnog platna kuće, bilo korištenjem neutralno kolorirane keramičke oplata (kuća Kallina, 1902.), bilo "otuđenjem" klasičnih kompozicijskih elemenata - utapljanjem stupovnog reda u onduliranu fasadnu plohu (kuća Goršak 1907.). Bastl, a potom Otto Goldscheider, đak bečke Tehničke visoke škole, djelujući u okvirima projektnog atelijera Hönigsberg & Deutsch, tada ujedno vodeće zagrebačke izvođačke tvrtke, uveli su armiranobetonske gredne nosače među standardna konstruktivna rješenja (kavana Corso, 1906., kuća Vasić, 1912.). Širokom paletom inovacija zagrebačkom su modernizmu značajno pridonijeli Slavko Benedik i Aladar Baranyai. Na iskustvima brojnih vila koje su oko 1910. sagradili u maniri suvremenih kolonija (darmstadtska Matildenhöhe, bečka Hohe Warte ...), a oblikovanjem oslonjenih na geometrični *art-déco* Josefa Hoffmanna i Wiener Werkstätte, oni su 1911.-12. sagradili i prvu zagrebačku koloniju činovničkih dvodomnica, potpuno u duhu načela "vrtloga grada". Po njihovim su projektima sagrađeni i prva zagrebačka najamna, "urbana vila" (kuća Harnisch, 1908.) i prvi potpuni armiranobetonski skelet (trgovačka

Aladar Baranyai: Činovnička kolonija na Hercegovačkoj ulici, 1911.-12.
Parcelacioni plan

kuća Sochar, 1912.). Eminentno secesijska tekovina, totalni dizajn (Gesamtkunstwerk) u zagrebačkoj je sredini primjenjivan s jasnih funkcionalističkih pozicija. Ipak, Ignjat Fischer (sanatorij Joković, 1908.-09.) i Rudolf Lubynski (Sveučilišna biblioteka, 1910.-13.), kao najistaknutiji pobornici ovog prosegdea, školovani u Beču i Pragu, odnosno na tehnicu u Karlsruheu, unatoč pojedinim racionalistički projektiranim pasažama, nisu doprli dalje od klasicizirajućeg opredjeljenja u kompoziciji cjeline i geometričnog *art-déco* dijalekta. Potkraj predratne *belle époque* put prema apstraktnom oblikovnom govoru kreće se i u okvirima ekspresionističke artikulacije građevnog korpusa, naročito u ostvarenjima Feliksa Florschutza (kuće Kiseljak i Jakoby 1910.-11.), đaka Tehničke visoke škole u Münchenu.

Hrvatska arhitekturna moderna otvorila je dakle, većinu bitnih programskih, planerskih, prostorno-organizacijskih, konstruktivnih i oblikovnih pitanja kojima će se baviti i arhitektura internacionalnog stila. Novom građenju, odnosno novoj objektivnosti (*Neue Sachlichkeit*), kao prethodnici internacionalnog stila, preostali su problematizacija socijalnog aspekta stambene gradnje, prostorne i materijalne ekonomičnosti građenja, te invencija novih prostornih konceptata.

Bjesomučni *finis austriacae* i nove političke okolnosti južnoslavenske kraljevine otvorili su u Zagrebu akutna pitanja proliferacije stambenog fonda za nagli priljev gradskog stanovništva. Ta je poratna nevolja snašla zapravo sve veće europske gradove, iznjedrila tezu o "oslobođenom stanovanju" i izazvala zaokret k novom tematskom repertoaru - stanogradnji za egzistencijalni minimum. A Zagreb je, zahvaljujući poslovnim spregama učvršćenim u prethodnom razdoblju, uspio i u novoj

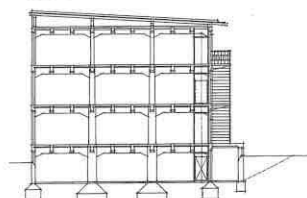
ALADAR BARANYAI KUĆA HARNISCH

1908 ZAGREB

Aladar Baranyai: Najamna vila Harnisch u Nazorovoj ulici, 1908. Ulazno pročelje prema urudžbenom planu, precrt arhivske građe: Aleksander Laslo

ALADAR BARANYAI FA. SOCHER

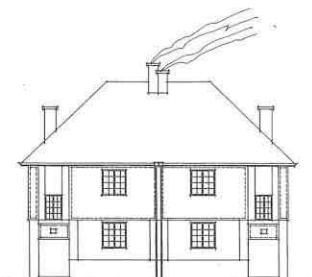

1912 ZAGREB

Aladar Baranyai: Zgrada trgovačke tvrtke Socher u Preradovićevoj ulici, 1912. Tlocrt i presjek prema urudžbenom planu, precrt arhivske građe: A.L.

ALADAR BARANYAI

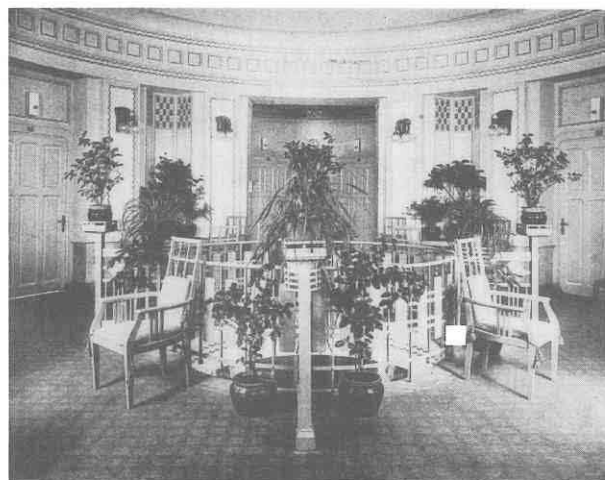
ČINOVNIČKA KOLONIJA

1911

ZAGREB

Aladar Baranyai: Činovnička kolonija na Hercegovačkoj ulici, 1911.-12. Karakteristični izgled dvodomnice prema urudžbenom planu, precrt arhivske građe: Aleksander Laslo

Ignjat Fischer: Sanatorij Joković u Klaićevoj ulici, 1908.-09. Prvobitni izgled foyera

oktroiranoj državi trgnuti na sebe glavninu novčarskih i izvozno-uvoznih poslova i tako osigurati materijalnu osnovu za kontinuiranu živu građevnu djelatnost.

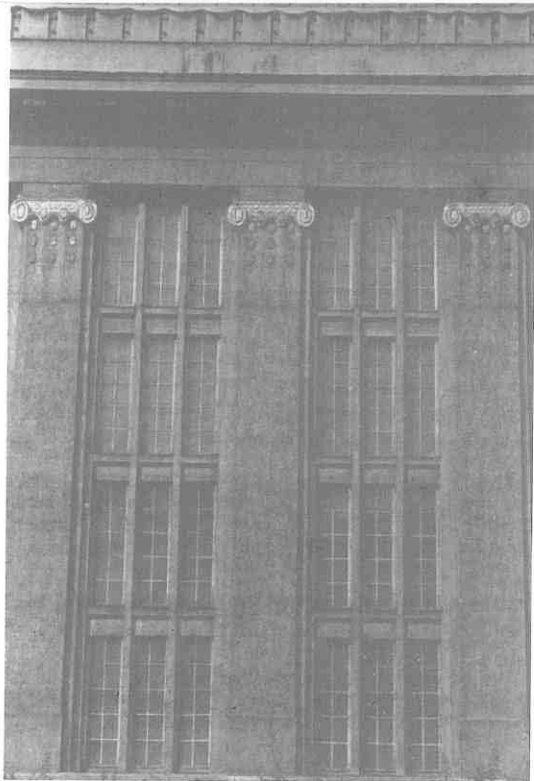
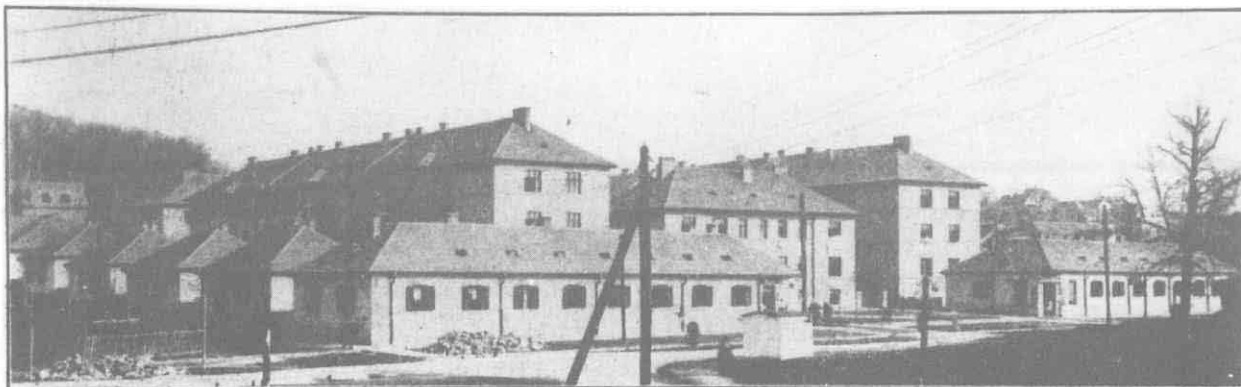
Stijeg modernizma u tom času (početkom dvadesetih) od privatnog poduzetništva preuzima Gradska uprava, u čijoj su nadležnosti socijalni programi gradnje. Gradska općina Zagreba tijekom dvadesetih godina rješava stambenu krizu gradnjama takozvanih "gradskih kuća" amalgamirajući pouke srednjoeuropskog, posebice bečkog modela urbanog superbloka *Hofa*, i njemačke niske gradnje *Siedlunga* izraslih iz iskustava vrtnoga grada. Kolonije gradskih kuća što su ih projektirali Pavao Jušić (Ciglana, 1920.-21. i Kanal, 1925.) i Edo Mikloš-Schreiner (Glogoljin brijeg, 1927.-28.) svjedoče ne samo o socijalnoj osviještenosti zagrebačke arhitekturne scene već i o radikalizaciji njezina racionalističkog prospekta. Opredijeljena za internacionalnu prosudbu, ova se građevna produkcija samostalno predstavlja 1928. na pariškom kongresu Međunarodne federacije za stanogradnju i planiranje gradova.

Privatno poduzetništvo također ustraje na održavanju specifične topologije internacionalnih veza gradeći rafinirane niti umreženja oko transeuropske trase Orient-expressa. Njemački anglofil Hermann Muthesius žirira 1921. pozivni natječaj za novčarski hram zagrebačke Burze, kao i internacionalni pozivni natječaj za hotel Esplanade. I dok Burza, Kovačićev *chef-d'oeuvre* (1923.-

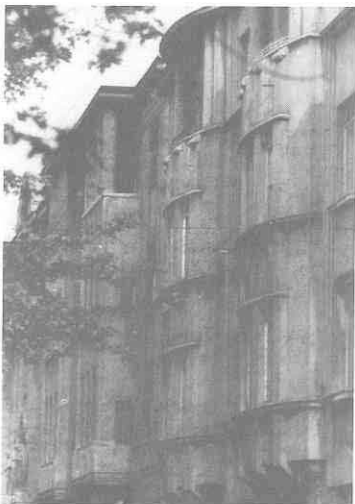
Pavao Jušić: Gradske kuće na Cigljani, 1920.-21. Prvobitni izgled

Edo Mikloš-Schreiner: Gradske kuće na Gogoljnu brijegu, 1927.-28.

Rudolf Lubynski: Sveučilišna biblioteka na Marulićevu trgu, 1910.-13. Detalj fasade, fotografija: Damir Fabijanić

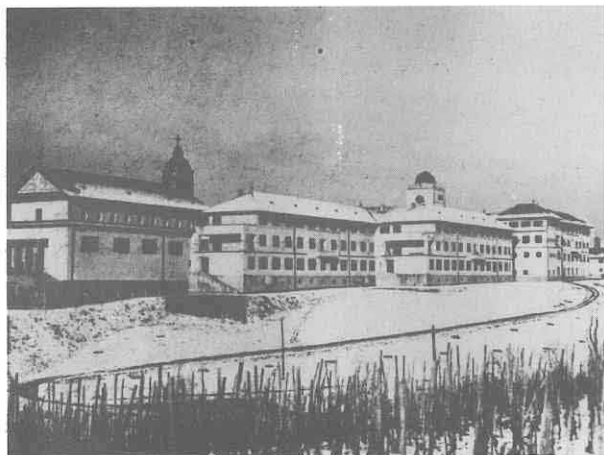

Srećko Florschütz: kuće Kiseljak i Jakoby u Gajevoj ulici, 1910.-11. Današnji izgled, fotografija: Aleksander Laslo

27.), konotirana doricizmom Loosove kuće s bečkog Michaelerplatzta, odmah po dovršenju ulazi u povijesnu baštinu, Esplanade (*nota bene*: lucidnu dispoziciju glavnih javnih sadržaja hotela iz Loosova natječajnog rješenja preuzima i realizira 1922.-24. Dionis Sunko), s druge strane, postaje žarištem liberalne građanske *leggeresse*; silno su, uostalom, šarmantni tračevi o Esplanadinim novinarskim balovima ili izborima ljepotica, o provokativnom estradnom nastupu Josephine Baker ili o tome kako je to u novom hotelu odsjeo Frank Lloyd Wright kad se vraćao iz kupovine orijentalnih sagova na bračnom putovanju sa svojom trećom odabranicom, plavokrvnom Olgivannom Lazovich.

Dvadesete su godine u Zagrebu vrijeme guste i brze arhitekturne povijesti: osnivaju se, 1919. Tehnička visoka škola (dotad je najviši stupanj što ga je tehničar kod kuće mogao ostvariti bila kvalifikacija graditelja), a 1926. konkurentna majstorska arhitekturna škola na Akademiji likovnih umjetnosti. U to se vrijeme u Zagreb vraća posljednja generacija naših vani odgojenih arhitekata: Ivan Zemljak i Marko Vidaković s praške Tehnike, Zlatko Neumann od Loosa iz Beča odnosno Pariza, Drago Ibler od Hansa Poelziga iz Berlina, Juraj Neidhardt od Petera Behrensa iz Beča odnosno Berlina, a koju godinu kasnije Stjepan Gomboš s peštanske tehnike, Antun Ulrich od Josefa Hoffmanna iz Beča, Slavko Löwy od Martina Dülfera iz Dresdena, Zdenko Stričić od Poelziga iz Berlina ... Pionirskim duhom nove objektivnosti njihovo je djelovanje odlučno u senzibiliziranju zagrebačke sredine za internacionalni stil generacije koja nastupa tridesetih godina. Ibler vodi reformističku školu na Likovnoj akademiji, Zemljak kao gradski arhitekt uređuje rad Građevnog odjela Gradske uprave, Neidhardt i Vidaković prvi pozbiljuju građevine koje cjelovito izražavaju

Juraj Neidhardt: Nadbiskupsko dječjačko sjemenište na Šalati, 1926.-29. Prvobitni izgled

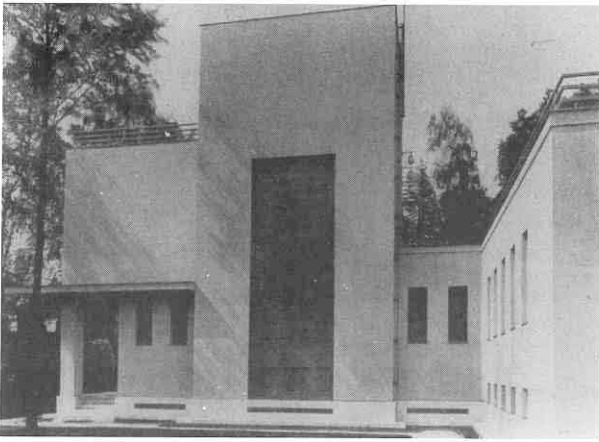
Dionis Sunko: Hotel Esplanade u Mihanovićevoj ulici, 1922.-24. Prvobitni izgled s Oleander terasom i prvobitni izgled restorana - Rubin sale

Juraj Neidhardt: Nadbiskupsko dječjačko sjemenište na Šalati, 1926.-29. Fotografija modela

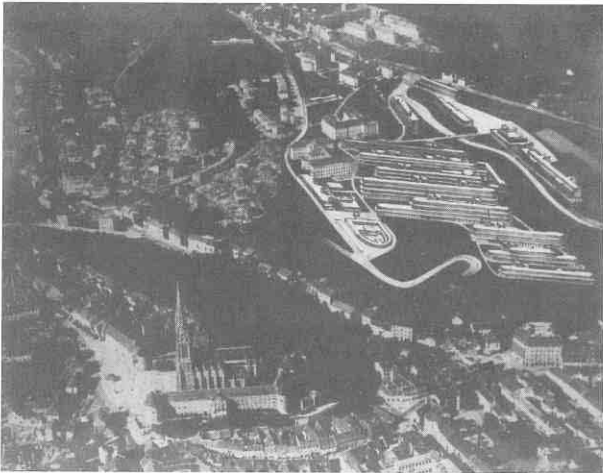

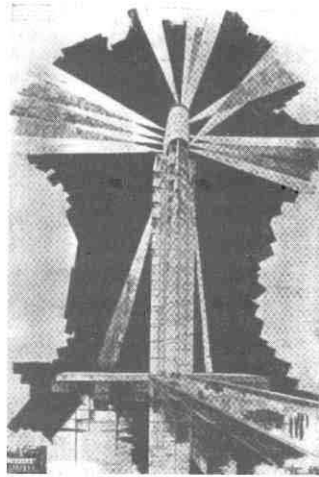
Marko Vidaković: vila Pfeffermann u Jurjevskoj ulici, 1928.-29.
Prvobitni izgled

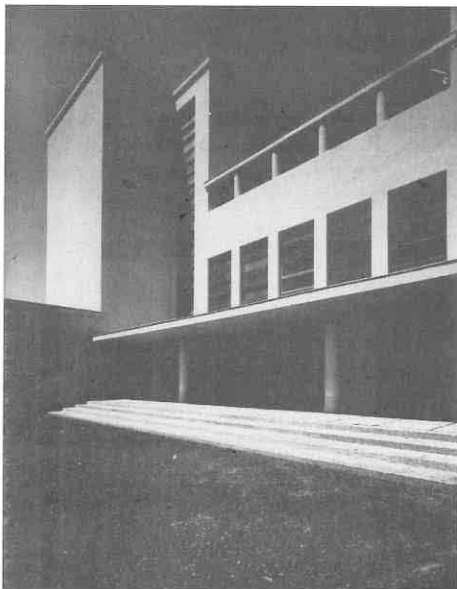
Zlatko Neumann: kuća Deutch u Vukotinovićevoj ulici, 1928.-29.
Prvobitni izgled, fotografija: Donegani

Ernest Weissmann: natječajni projekt Kliničke bolnice na Šalati, 1930. Fotomontaža

Ferdinand Florschütz:
Natječajni projekt za
Kolumbov svjetionik u San
Domingu, 1930.
Perspektiva

Ivan Zemljak: Osnovna škola na Jordanovcu, 1930.-31.
Prvobitni izgled, fotografija: Rudolf Firšt

Ivan Zemljak: Osnovna škola na Jordanovcu, 1930.-31.
Prvobitni izgled gombaonice, fotografija: Rudolf Firšt

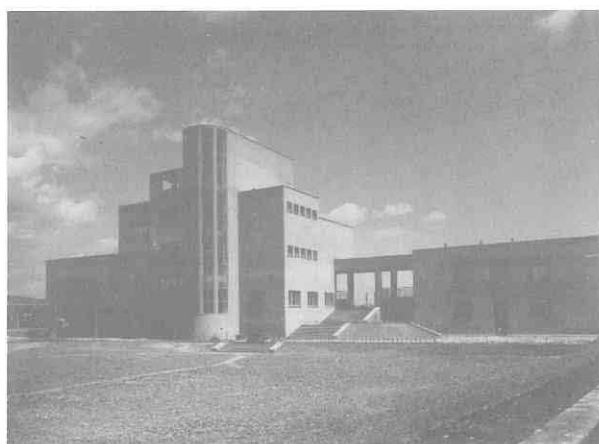
namjere Novog građenja (Sjemenište na Šalati 1926.-29., odnosno vila Pfeffermann, 1928.-29.). Zlatko Neumann, na temelju manifestnog programa Novog građenja ("Arhitektura i savremeni duh", 1930.), definitivno raskida s tradicionalnom tripartitnom arhitektonskom kompozicijom i uvodi novi volumetrijski prostorni koncept (kuća Deutsch, 1928.-29.), te postavlja temelje novog interijera s kontroliranim dizajnom (stan Koenig-Fuchs, 1928.). Njihovo pozbiljenje Novog građenja predstavlja onu kritičnu masu, koja će dovesti do unikatnog modernog arhitekturnog Gleichschaltunga sljedeće generacije zagrebačkih arhitekata. Inicijalno paljenje izveo je pritom nitko drugi do Peter Behrens, redizajnom pročelja stambene uglovnice Stern na glavnom gradskom trgu, 1927.-28. i time je arhitekturi internacionalnog stila konačno podan oficijelni imprimatur. Otvorena zagrebačka arhitekturna scena tada je prije svega omogućila da jedan alternativni Zagreb zgradama građe i Nijemac Walter Freese i Francuz Bernard Lafaille i Čeh Ferdinand Fencel i Talijan Marcello Piacentini, natječajnim projektima Alvar Aalto (Klinička bolnica na Šalati, 1930.), Paul Bonatz i Ludwig Hilberseimer (generalna regulatorna osnova grada, 1931.), da ga, žirirajući natječaje, promišljaju Josef Gočar, Wilhelm Kreis i Henri-Roger Expert. Istodobno, zagrebački su arhitekti publicirali svoje radove u *L'architecture d'aujourd'hui* i *Master Builder ...*, izlagali u Parizu, Berlinu, Londonu, na milanskom triennalu..., osvajali nagrade u Harkovu (Zdenko Stričić) i Batinom Zlinu (Vladimir Potočnjak); oni školovani na zagrebačkoj tehniци specijalizirali su se u najznamenitijim radionicama nove arhitekture (Ernest Weissmann kod Le Corbusiera u pariškom Rue du Sèvres, Vladimir Potočnjak kod Ernsta Maya u Frankfurtu, Josip Pičman kod Hansa Poelziga u Berlinu), a uključeni u likovnu grupaciju "Zemlja" (Ibler sa svojim đacima na Akademiji: Stjepanom Planićem,

Peter Behrens: Pregradnja kuće Stern (ex "Elsa-fluid") u Jurišićevoj ulici, 1927.-28. Izgled po dovršetku gradnje

Zlatko Neumann: Stan Stern u Jurišićevoj ulici, 1930. Prvobitni izgled, fotografija: Donegani

Ivan Zemljak: Osnovna škola na Selskoj cesti, 1930.-31. Prvobitni izgled, fotografija: Rudolf Firšt

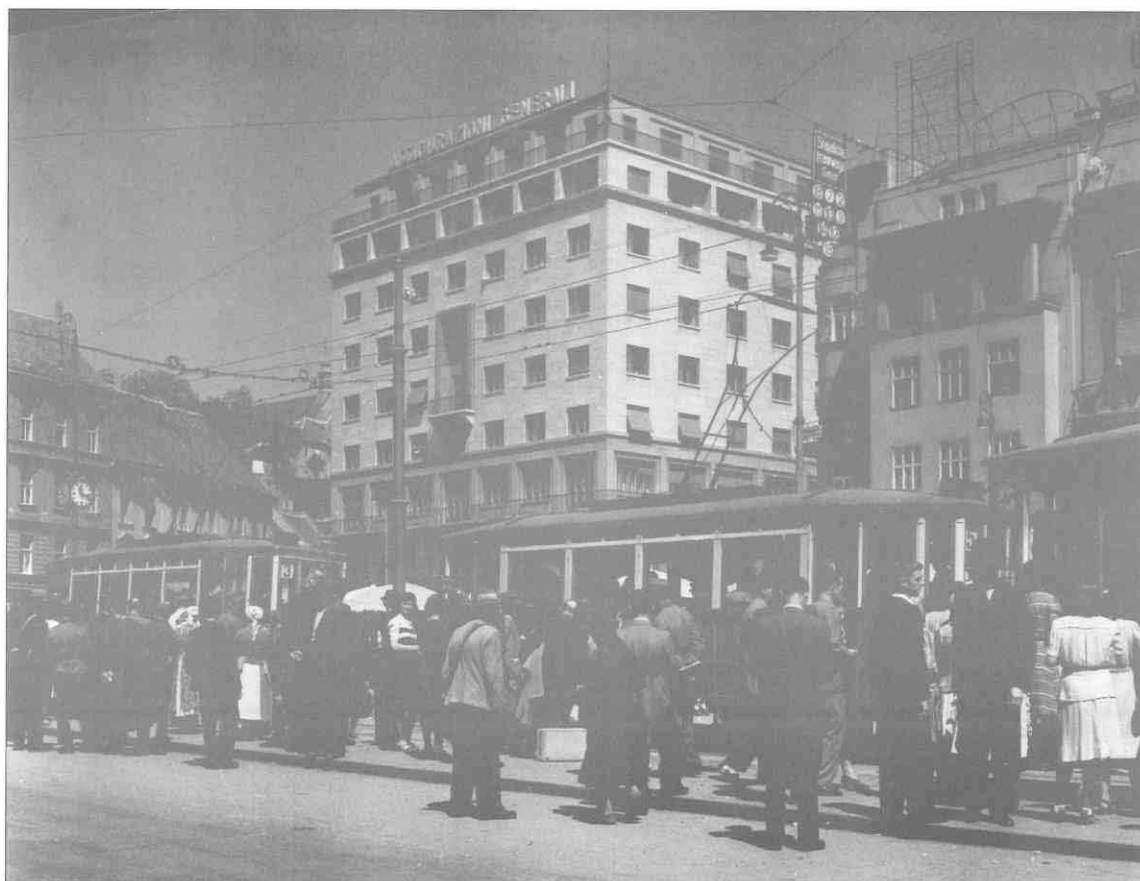
Drago Ibler: Kuća Wellisch u Martičevoj ulici, 1930.-31. Prvobitni izgled

Mladenom Kauzlarićem, Lavom Horvatom) očuvali su komplementarnost arhitekture i umjetnosti: "Radna grupa Zagreb" (Weissmann, Pičman, Josip Seissel i drugovi) sudjeluje u CIAM-ovoj internacionali i, naravno, nastavlja graditi moderni građanski Zagreb.

Gleichschaltung tridesetih rezultirao je velikoformatnim projektima arhitekture internacionalnog stila: primjerice ansamblom urbanih vila u Novakovoj, novom gradskom četvrti uz Zvonimirovu ulicu ili neostvarenom studijom za gradnju takozvanog Zakladnog bloka u samom gradskom središtu, gdje je, za razliku od dekretiranih oglednih *Mustersiedlunga*, pozbiljen stvarni prostorni okvir stvarnih korisnika, i to tako, da su unutar osnovnih odrednica konzekventnog apstraktnog oblikovnog izraza ipak njegovani i kompozicijska pravila klasične discipline (Juraj Denzler ili Zvonimir Vrkljan), i *genia loci* (Antun Ulrich), i urbana scenarija (Slavko Loewy), i *couleur local* (Alfred Albinil ili Frane Cota), i ekspresivna individualna gesta (Stjepan Planić ili Egon Steinmann), i

tehnička estetika mašinske ere (Ernest Weissmann), odnosno, kako je to, dajući pouku ne samo trećoj generaciji zagrebačkih arhitekata (Dragi Ćaliću, Bošku Rašici, Vladimiru Turini, Ivi Vitiću, Nevenu Šegviću, kojoj je jedinoj u socijalskim okolnostima uspjelo izbjeći soc-realističkim zamkama pedesetih godina, već i današnjem vremenu, koncem tridesetih definirao Alfred Albini:

"Arhitektura sadašnjice je internacionalna, no ako je izbluže promatramo, naći ćemo nacionalnu i individualnu crtu. Svojstva kao uživanje u bojama, sklonost ritmičkim ponavljanjima, preglednost i jednostavnog poretka, koja nas same karakteriziraju, mogu da dolaze do izražaja u arhitekturi sadašnjice. (...) Jaka konjunktura prvih poratnih godina svratila je interes strane građevne industrije na naše tržište omogućivši tako stalan kontakt i uporedo koračanje sa žarištima civilizacije. (...) Odrazivala se vanjska strujanja kod nas bilo kako, mi ćemo u svemu ipak sačuvati svojtu vlastitost."

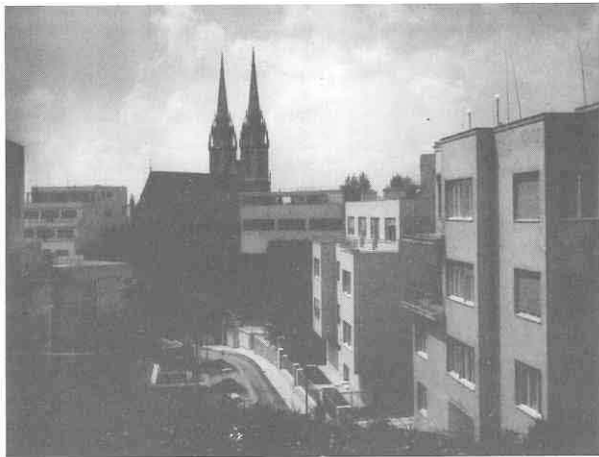
Marcello Piacentini: Zgrada Assicurazioni Generali na Jelačićevu trgu, 1937.-40. Izgled po dovršetku gradnje, fotografija: Tošo Dabac

Bernard Lafaille: Francuski paviljon na Zagrebačkom zboru na Savskoj cesti, 1937. Izgled koncem 1930ih

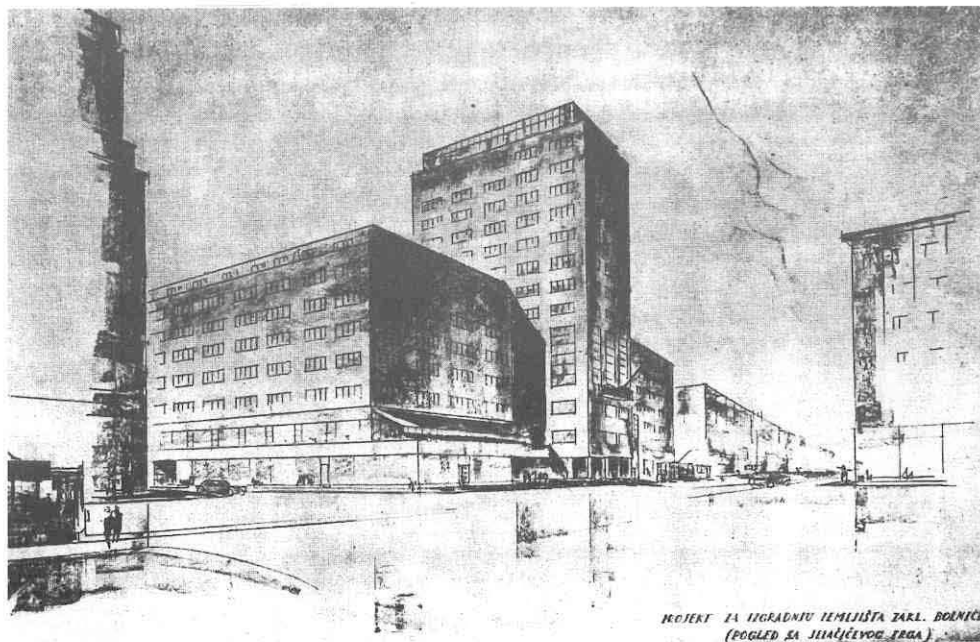
Stjepan Gamboš i Mladen Kauzarić, Vladimir Šterk i Korka-Krekić-Kiverov: Zgrade Seljačke sloge i Javne burze rada u Zvonimirovoj ulici, 1936.-40. Izgled koncem 1940ih, fotografija: Tošo Dabac

AAV - Stjepan Gomboš i Mladen Kauzarić, Bogdan Petrović, Slavko Löwy et al.: Najamne vile u Novakovoj ulici, 1931.-38. Izgled sredinom 1930ih, fotografija: Tošo Dabac

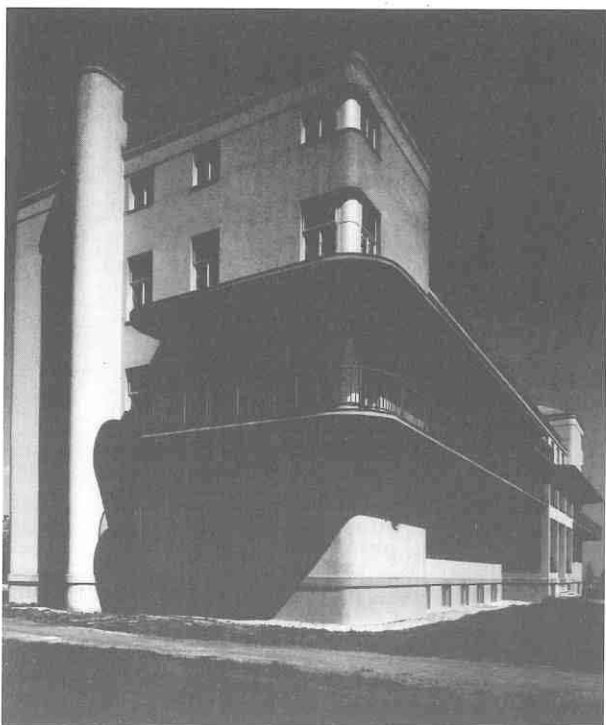

Zlatko Neumann, Drago Ibler: kuće VIS i WBW u Martičevoj ulici, 1936.-37. Prvobitni izgled, fotografija: Donegani

Josip Pičman i Josip Seissel: Projekt za izgradnju Zakladnog bloka, 1932. Perspektiva

Egon Steinmann: Ortopedska klinika na Šalati, 1928.-30. Prvobitni izgled, fotografija: Tošo Dabac

Stjepan Planić: Zgrada Napretkove zadruge u Bogovićevoj ulici, 1936. Prvobitni izgled, fotografija: Tošo Dabac

Za pomoć u pribavljanju ilustracija, kao i za ljubazno dopuštenje reprodukcije autor zahvaljuje g. Petru Dapcu, g. Damiru Fabijaniću, arh. Mladenu Filjku, dr. Snješki Knežević, arh. Slavku Loewyju, dr. Velimiru Neidhardt, gđi Olgi Neumann, mag. Darji Radović-Mahečić, g. Borisu Roci, prof. Lidi Roje, prof. Fedi Vukiću i arh. Branki Vitić.

Summary

Aleksander Laslo: "Modern Architecture in Zagreb"

Viktor Kovačić (1874-1924) is the most notable architect of the early modern movement (Die Moderne) in Zagreb. Although formally he did not found a school and his influence was more latent than direct, he was the Homeric cleanser who established the authority of the architect as individual creator and his inalienable right to be a modernist. Kovačić was instrumental in the founding of the Club of Croatian Architects in 1905 - an elite autonomous professional organization dedicated to the advancement of architecture as a public activity and the active preservation of the architectural heritage. He was an energetic promoter of international standards: doggedly insisting on public competitions for every larger project and the inclusion of foreign specialists in competitions involving specially delicate projects (a laudable habit which persisted throughout the period between the two wars). Thus Cornelius Gurlitt, one of the leading town planners of the time was called in as main judge in the 1908 competition for the Zagreb Kaptol (Chapter) complex, and Professor Karl Mayreder headed the jury for the building of the Zagreb University Library in 1910.

The character of Kovačić's modernism can already be discerned in his university diploma project in 1899 - a project for The Imperial Residence in Crimea. His thesis followed a common practice: to critique an existing project by drawing up a critical counter-project. In this case Kovačić offered a rationalist interpretation of the exalted classicist project for the Imperial Residence by Karl Friedrich Schinkel. His personal stamp can be found in a seemingly minor detail - the drawing of an ocean liner moored in the vicinity of the Imperial complex - an intimation of cosmopolitan tendencies, "verwestlichend" in the manner of Loos! Indeed, Kovačić was close to Loos since his student days in Vienna (significant are his almost unknown portrait photographs of Loos made in the summer 1905). His modernism rested on constant purification of spatial organization and great formal discipline rejecting ornamentation.

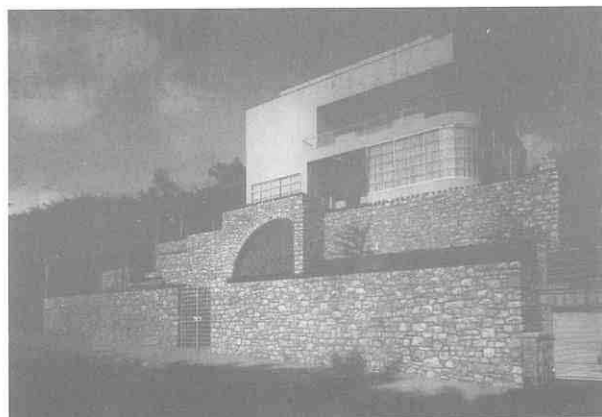
Some of Kovačić's early residential buildings (the twin buildings Oršić-Divković 1906, the Lustig building 1910) are pregnant examples of his purism anticipating some standard procedures of the Twenties. His capital work from the pre-World War I period, St Blasius' church in Zagreb (1910-13) was built in the same reductionist spirit, because "the principal ornament of this church is its effect of simple solidity". In addition, St Blasius brought a technical innovation - its dome, 19 m in diameter, being one of the first reinforced concrete shells ever built.

Kovačić was the main force behind the great flowering of modern architecture in Zagreb, inspiring elitist individualism and at the same time conducting a series of progressive functional-formal experiments. It should be pointed out that he rejected the very thought of "autochthonous" folkloristic ornamentation which was for example flourishing in the Art Nouveau architecture of Hungary, Slovakia, even in far-away Catalonia! The modern Croatian architecture conceived by him was primarily involved with defining an abstract formal language. A reductive aesthetic also marked the work of Lav Kalda (Pavelić building, 1909) a student of Ohmann at the Vienna Academy. Alois-Vjekoslav Bastl, also a student of Wagner, successfully experimented with procedures of de-composition. His student project of a villa with roof garden/terrace (1900) was clearly related to the international jardin-toit experiments of the Twenties. His buildings in Zagreb are significantly marked by efforts to de-materialize facade texture, either by using neutrally coloured ceramics (Kallin building 1902) or by "alienating" classical compositional elements, e.g. by drowning a column series into an undulating facade (Goršak building 1907). Otto Goldscheider, a student of the Technische Hochschule in Vienna, worked with Bastl for the large Hoenigsberg and Deutsch Studio, the leading construction firm in Zagreb at the time. Bastl and Goldscheider made the use of reinforced concrete one of the standard building techniques (Corso Cafe 1906, the Vasić building 1912). Various innovations were also introduced by Slavko Benedik and Aladar Baranyai. Around 1910 they built a large number of villas inspired by some modern European colonies (Matildenhohe in Darmstadt, Hohe Warte in Vienna) and by Josef Hoffmann's / Wiener Werkstatte geometric art-deco style. This was followed by the first Zagreb colony of family homes in 1911-12 (also inspired by the notion of "garden-city"). They also designed the first "urban villa" in Zagreb (Harnisch house, 1908), 1908) and the first complete reinforced concrete "skeleton" (Sochar department, 1912). Another eminently Art Nouveau notion - that of total design / Gesamtkunstwerk - was promoted in Zagreb starting from clear functionalist positions. The best known, although not necessarily the best representatives of this trend were Ignjat Fischer (Joković Sanitarium 1908-9) and Rudolf Lubynski (University Library 1910-13). Towards the end of the Belle Epoque period preceding World War I abstraction was also sought by some architects with expressionist leanings, especially Feliks Florschütz who studied in Munich (Kiseljak and Jakoby buildings 1910-11).

All this should support the thesis presented by this article that the modern drive in Croatian architecture in the Sezession/Art Nouveau period was already implementing most of the procedures characterizing the international style of Europe of that time, especially with regard to programming, planning, spatial organization, construction and modelling.

Juraj Denzler: Zgrada Gradskih komunalnih poduzeća u Gundulićevoj ulici, 1932.-34. Prvobitni izgled, fotografija: Tošo Dabac

Frane Cota: Vila Deutch u Vončininoj ulici, 1937. Prvobitni izgled, fotografija: Rudolf Firšt

Ivan Vitić: Stambeni blok Narodne banke u Laginjinoj ulici, 1958.-62. Izgled po dovršetku gradnje